

SZOKOLAY DOMOKOS

„Fegyverbe lép az őrség...”

A *Történelem és publicisztika* című cikk- és tanulmánygyűjtemény szerzőjének, Szakály Sándornak e könyv megjelentetésével az volt a célja, hogy – szavai szerint – „rövid életű”, napi- és hetilapokban, folyóiratokban, illetve születésnap-i köszöntő kötetekben megjelent írásainak legjava önálló kötetbe gyűjtve hosszabb távon is utat találjon a közönséghez. A történelem iránt érdeklődő, de nem szakmabeli olvasó számára is befogadható szövegekről van tehát szó. Hozzá kell tennünk, hogy ez a szám szerint 33 írás nemcsak történelmi ismeretterjesztő cikkek csokrát jelenti, hanem a történelemről, történetírásról alkotott gondolatok, állásfoglalások gyűjteményét is adja.

Szakály írásainak nemcsak az MTA doktori címe vagy egyetemi oktatói pályafutása ad súlyt, hanem az is, hogy komoly intézményi háttérrel rendelkezik. Az általa vezetett Veritas Történetkutató Intézet honlapján szereplő „Lectori salutem...” című köszöntőjében arra tesz ígéretet, hogy ő és munkatársai megpróbálják újragondolni és új kutatásokkal „homálytalanítani” az elmúlt másfél évszázad magyar történelmét – harag és részrehajlás nélkül. Érdemes mindezt szem előtt tartani, és a saját maga által meghatározott elvárások szerint olvasni a könyvét. A kötetben a XIX. század második felétől a XX. század közepéig terjed az az időszak, amellyel foglalkozik, s azon belül leginkább a hadtörténelem és a politikatörténet területét érinti.

Az első cikk *A történelem és a hadtörténelem oktatása a magyar katonatisztképző intézményekben 1872–1945* címet viseli, amely a Ludovika Akadémia képzési kereteinek változásairól, szabályozásairól és az intézmény szellemiségéről is képet ad. A történelem- és hadtörténelem oktatásnak – 1920 előtt beleértve az uralkodóház genealógiájának ismeretét is – nem egyszerűen az általános, gimnáziumi műveltség elsajátítása volt a célja. A hadtörténelmi munkákból, a nagy hadjáratokról és a modern államfejlődésről átadott széleskörű tudásanyag szakmai szempontból is elengedhetetlen volt. Ugyanakkor, amint Szakály megállapítja: „az illetékesek úgy vélték, hogy ezen tárgyak a katonai tudományokban való jártasság megszerzése mellett a hazafiság és a hazasze-

retet felébresztésére is alkalmasak.” Az írás ismeretterjesztő értékét növeli, hogy a közbeszédben forgó „ludovikás” jelzőhöz tényeken alapuló adalékot nyújt. 1945 után ugyanis ludovikásnak lenni egyet jelentett a két világháború közötti rendszer „fasisztának” vagy „reakciónak” bélyegzett támaszával – azzal a támasszal, amelyet a kiépülő kommunista diktatúra és társutasai pusztulásra ítélték. Az önálló magyar katonatisztképzés első modern intézményének nevével és történetével kapcsolatban a fogalmak és a jelzők, illetve a mögöttük álló tények tisztázása tehát fontos feladat. Ennek az is hangsúlyt ad, hogy tudnunk kell – Evva Ernő ludovikás indulójának szövegét idézve –, milyen őrség „lépett fegyverbe” 1919–1920 folyamán, és milyen *valóságos* teljesítményt nyújtott a második világháború végéig.

A katonatisztek életrajzainak megírása, pályájuk felvázolása Szakály Sándor egyik módszere arra, hogy ezt a teljesítményt meg lehessen vizsgálni. A *Két „Mária Teréziás” Kaposvárról*, illetve *A kolozsvári magyar királyi IX. honvéd hadtest parancsnokai 1940–1945* című írások így életutakat ismertetnek, de olyan – vitákat is kiváltó – személyek is görcső alá kerülnek a kötetben, mint Szügyi Zoltán, a Szent László hadosztály parancsnoka és Jány Gusztáv vezérezredes, vagy éppen Horthy Miklós kormányzó. Hozzá kell azonban tenni, hogy a vélemények ütköztetésére legalább ennyire alkalmasak lehetnek az 1944. december 22-én megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormányban szerepet vállaló katonatisztek is. A miniszterelnök, dálnoki Miklós Béla, Vörös János honvédelmi miniszter és Faragho Gábor közellátásügyi miniszter korábban mind a Magyar Királyság katonai felső vezetésébe tartoztak, Faragho pedig moszkvai katonai attasé is volt.

Ami Horthy Miklóst illeti, a szerző a róla kialakult kép újraértékeléséhez is fontos adalékokat kívánt nyújtani. Ahogy a *Horthyról – másként* című írásban megállapítja: annak ellenére, hogy a szakma már az 1980-as években is árnyaltabban látta Horthy alakját, a közbeszédben és a fel-fellángoló vitákban továbbra is hamis toposzok élnek a kormányzóról. Pedig ha a történészek kutatási eredményei kellőképpen átmenetek volna a köztudatba, akkor „nem írnának a Donkanyarba Horthy által elpusztulni küldött kétszáz ezer katonáról és munkaszolgálatosról. Nem beszélnek a Szovjetunió elleni magyar hadba lépés esetében (1941. június 27.) törvénytelenégről. Nem emlegetnék Horthy Miklóst háborús bűnösnek. Nem állíta-

nák róla, hogy nem tudott még magyarul sem, és a sort hosszan lehetne folytatni.”

Nem véletlen, hogy a kötetben szereplő írások közül több is a Horthy személye és döntései körüli vitás kérdéseket járja körül. Volt-e szerepe az 1919–1920-as kilengésekben, szemet hunyt-e felettük, vagy igyekezett azokat mérsékelni? Milyen elvek alapján szerveződött a Nemzeti Hadsereg? Hogyan cselekedett és milyen mozgástérrel rendelkezett a magyar katonai felső vezetés és a Legfelsőbb Hadúr 1944–1945-ben? Szakály ezeknek a kérdéseknek a tisztázásánál igyekszik a lehető legtárgyilagosabban eljárni, dokumentumokra, jogi szabályozásokra és tényadatokra alapozza érvelését. Nemcsak azt vizsgálja, hogy a következőkben ismeretében miben hibázott vagy nem hibázott a kormányzó, hanem azt, hogy az adott helyzetben – a lehetőségekhez mérten – hogyan cselekedett vagy cselekedhetett. Az *Egy el nem küldött levél. Horthy Miklós levéltervezete Adolf Hitler számára, 1944. július 10.* és *A magyar királyi Honvédség és a magyar katonai felső vezetés 1944–1945-ben* című írások a német megszállás utáni hónapok kulisszái mögött zajló eseményeket foglalják össze, és rávilágítanak az önálló mozgástér beszűkülésének súlyos dilemmáira. Az időszak ellentmondásosságát, egyben tragikumát jelzi, hogy míg egyik oldalon deportálások zajlottak, addig a „Koszorús-akció” keretében a kormányzó emberei lépéseket tettek a budapesti zsidóság megmentésére; míg a német biztonsági szervek szabadon „vadászhattak” az ellenállási mozgalmat szervezőkre, azalatt a kiugrási kísérlet előkészítése a – végül sikertelen – megvalósításhoz közeledett. A kormányzóhoz való hűség kérdése pont az utolsó órákban vált volna kulcsfontosságúvá. Szakály értékelése szerint „a katonai erővel nem biztosított, megfelelően nem előkészített »kiugrás/kiválás« a háborúból gyakorlatilag órák alatt kudarcot vallott. Ennek okai között az előkészítetlenség, a bizalom hiánya és a határozatlanság említhető.” S Horthy felelősségére is utalva – miután más esetben bizonyította, hogy a kormányzónak volt lehetősége változtatásokat kezdeményezni – hozzáteszi: „amennyiben az államfő nem bízott a katonai felső vezetés tagjainak egy részében, az általa kinevezett kormány egyes tagjaiban, akkor feltétlenül szükséges lett volna az adott beosztásokban a személycserékre. 1944 őszére a hadi helyzet miatt a német katonai és politikai vezetés már nem volt képes olyan nyomást gyakorolni az államfőre, hogy akaratát ne tudta volna keresztülvinni.”

Szakály Sándor azonban mértékletes az ítélkezéssel, legtöbbször hagyja, hogy a tényadatok és a megtörtént események beszéljenek helyette. Határozotlan szembeszáll a hamisan rögzült toposzokkal, de nem kíván helyettük újakat konstruálni. Vallja, hogy „múltunk egésze a miénk, s lehet, hogy nem mindenben lehetünk büszkék évszázadok, évtizedek távlatából eleink tetteire, de meg- és kitagadni nem lehet őket.” Ezt az üzenetet már a történész társadalomnak is szánhatja, hiszen Romsics Ignác tanulmánykötetéhez fűzött gondolatait zárja vele. Hasonló módon a *Tatár György pontatlanságairól* című írásában sem téveszt arányokat, csupán helyreigazít. A cikk, amely a 2012-ben lezajlott, több száz történelmet „megmozgató” Gerő András–Romsics Ignác-vita kapcsán született, egy apró mozaikban rögzíti a heves diskurzus addigi menetét, illetve röviden bemutatja a szakma számos fontos képviselőjének álláspontját az ügyben.

*

Az adatok gyűjtése és a teljességre való törekvés a történész egyik legfőbb erénye, ugyanakkor ismeretterjesztő írások esetében nehéz ezeket az információkat úgy szűrni, hogy a szöveg feszes maradjon, és fenntartsa az érdeklődést. Szakály Sándornál ezek a kívánalmak inkább többé, mint kevésbé teljesülnek. A pontos, szakszerű összefoglalók könnyen befogadhatóvá, logikussá és érthetővé teszik a szövegeket. Az írások száma és tematikája miatt több helyen előforduló átfedések és néhány eseménysor ismételt említése így nem zavaró, sőt: inkább az elmélyülést segíti. A szerkesztési elvek azonban nem világosak, hiszen az írások nincsenek kronologikus sorrendbe állítva, ugyanakkor jól elhatárolható tematika szerint sincsenek rendezve. Az olvasást kicsit kényelmetlenné teszi, hogy egyes szövegek rendelkeznek jegyzetapparátussal és irodalomjegyzékkel, míg mások nem. Bár a bevezetőben említésre kerül, hogy az ismeretterjesztő írásoknak ez nem szükséges velejárója – ami igaz is –, talán szerencsésebb lett volna egy egységes ajánlott irodalomjegyzék elhelyezése az érdeklődő olvasók számára a kötet végén. Ezt a hiányt enyhíti, hogy az írások első megjelenéséről található egy pontos jegyzék, megkönnyítve azok visszakeresését. Összességében a kötet teljesíti célját, izgalmas kérdéseket tesz fel, és még többet igyekszik tisztázni. Joggal biztosít hosszabb létet a „rövid életű” cikkeknek és írásoknak.